

Balásné Szalai Edit

Az uráli nyelvrokonságról (Új elméletek)

A Magyar Nyelv 2010. szeptemberi számában a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmánya állásfoglalást adott ki Nyelvrokonság és nyelvi tudat címmel. A választmány azért szólalt meg, mert az utóbbi időben olyan vélemények jelentek meg a nyilvánosság előtt a magyar nyelv és nép rokonságával kapcsolatban, melyek szemben állnak a tudományos megállapításokkal.

A kulturális államtitkár 2010. júniusi nyilatkozatára utal az állásfoglalás. Az államtitkár úr azt mondta, hogy a kormányzat elindítja a Juliánusz barát programot a magyar nép genetikai kapcsolatrendszerének feltérképezésére, mert a magyar nemzeti tudatot ma is egy szerencsétlen – mert kizárólagos – finnugrista elmélet dogmái közé kívánják beszorítani. Hozzátette, kíváncsian várja, hogy a finnugor elmélet hogyan állja ki a genetikai egybevetés próbáját.

A nyilatkozat tartalmazza azokat a legproblémásabb kérdéseket eredetről, rokonságról, melyekkel nap mint nap találkozhatunk az oktatásban, médiában, kisebb-nagyobb közösségekben előforduló baráti beszélgetések során. Az egyik legnagyobb probléma az, hogy a nyelvrokonságáról szólva sokan nem tesznek különbséget az emberek és a nyelvek rokonsága között. *A népek rokonsága nem azonos a nyelvek rokonságával. A magyar nép genetikailag eleve kevert – már a honfoglaláskor négy főbb embertani típus érkezett a Kárpát-medencébe, azóta pedig sokféle nép települt le a magyarok területén, és olvadt be a magyar népbe.* Másrészt nem veszik tudomásul, hogy tudományos körökben és a történeti nyelvtudomány általánosan alkalmazott módszereit elfogadók között mindenütt elismert és tudományosan igazolt tény a magyar nyelvnek a finnugor nyelvekhez való tartozása.

A finnugor rokonsággal való szembenállás nagyon régi keletű, egyidejű annak megállapításával.

A 18. században Sajnovics János megjelentette *Demonstratio* című munkáját, melyben a magyar és a lapp nyelvet hasonlította össze, és e nyelvek rokonsága mellett foglalt állást; majd később Gyarmathi Sámuel megírta a magyar nyelvnek a finn eredetű nyelvekkel való rokonságáról szóló *Affinitast*. A 18. század végére tehát kirajzolódnak a magyar nyelv rokoni kapcsolatai. Fogadtatása nem volt egységes már akkor sem: elfogadta Pray György, a magyarországi közvéle-

mény azonban jobbára idegenkedett tőle. Mintegy fél évszázados hallgatás után az „ugor–török háborúnak” nevezett nyelvészeti vitában tisztázódott végérvényesen a magyar nyelv rokonsága. A nyelvrokonság bizonyításának legfontosabb érve a közös alapszókincs, amelynek tagjai meghatározott, szabályosan ismétlődő különbségek révén egyeztethetők egymással. Ugyanígy szükséges a nyelvrokonság bizonyításához a közös nyelvtani rendszer. Ezzel a módszerrel sikerült kétséget kizáróan bizonyítani az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek rokonságát, és ezzel párhuzamosan az uráli nyelvcsaládba tartozó rokon nyelvek egymáshoz való viszonyát (Keresztes 2003: 108).

A finnugor eredet kérdése igen gyakran a viták kereszttüzébe kerül napjainkban is. Az utóbbi időben, de különösen a rendszerváltás óta gyakrabban találkozhatunk vele. Manapság többször szerepelnek a nyilvánosság előtt a finnugor rokonság ellenzői, s a könyvesboltok polcain is sok kiadvány foglalkozik a másfajta rokonítással. Mindemellett a kérdés politikai jelleggel is bír, ez a politikai irányultság sem új keletű, a 19. század óta végigkíséri a kérdést. Az utóbbi időben egyre erőteljesebb hangot ütnek meg mindkét oldalon, egyre erősebb érzelmi háttér jelenik meg a finnugristák és a finnugor nézet ellenzői között. Ez utóbbiak régebben a Habsburgok bérenceinek tartották a finnugristákat, ma is ostorozzák, nemzetietlennek nevezik őket.

Nyelvünket nagyon sok más nyelvvel próbálták már úgy rokoni kapcsolatba hozni, hogy során a nyelvtani szerkezeteket nem vették figyelembe, nem bizonyított szövegezésekre támaszkodtak. Zsirai Miklós 1943-ban megjelent munkájában őstörténeti csodabogaraknak nevezte a finnugor elmélettel szembenálló nézeteket, bemutatta őket az olvasóinak, ismertette, szelíd iróniával értékelte őket, bírálatot mondott róluk. Mostanában erősödött a finnugristák fellépése is. Vannak olyan újabban megjelent írások, melyekben a finnugristák is erőteljesebb hangot ütnek meg, nemegyszer túlzásokba is esnek, tudatlannak, műveletlennek nevezik a másik oldalon állókat.

Honti László (Honti 2003) és Keresztes László (Keresztes 2003) is foglalkozott a finnugor eredettel szemben állók nézeteivel, több csoportba osztották a témával foglalkozókat.

Honti három csoportról beszél:

1. az abszolút dilettáns nyelvészkedők,
2. a tudományos (főleg régészeti és történeti) képzésben részesült személyek, akiknek kellő történeti-összehasonlító nyelvészeti ismereteik nincsenek,
3. a nyelvészetet tanult, de a fantazmagóriák világába tévedt kutatók.

Keresztes László (2003: 115) még egy csoporttal bővíti a listát, úgy látja, hogy a magyar szakos tanárok körében is megjelent a finnugor rokonsággal való szembenállás. Ezt azért tartja veszélyesnek, mert az iskolában is megjelenhet a finnugor eredettel ellentétes vélemény, bár az általános és középiskolák a tankönyvei

egyértelműen a hivatalos álláspontot mutatják be, és ezt teszi a felsőfokú oktatás jelentős része is.

A tudomány megállapításai nem változtathatatlanok, a tudomány fejlődésével, az újabb kutatások eredményeitől függően változhatnak, a vitás kérdések új vizsgálati módszerek segítségével új megvilágításba kerülhetnek, új részeredményt hozhatnak, amelyek teljesebbé tehetik tudásunkat. Ezért folynak a kutatások ma is, melyeknek a célja az, hogy az általános érvényű megállapításokhoz csatlakozva a részletekről is tisztább képet kapjunk. Vannak az uráli nyelvészek között néhányan, akik abban az irányban vizsgálódnak, hogy az egyes uráli népek milyen módon állnak rokonságban egymással.

Néhány ilyen kutatási területre szeretném ráirányítani a figyelmet.

Az egyik terület legismertebb, legjelentősebb képviselője Pusztay János. Vizsgálataiban az alapnyelvből indul ki. Az alapnyelvet a mai uráli nyelvekben föllelhető közös nyelvtani és szókészleti elemek révén rekonstruálták abból kiindulva, hogy ami ma az uráli nyelvekben közös, az meglehetősen az alapnyelvben is. Az alapnyelv tehát a mindenkori történeti-összehasonlító nyelvészet eredményeinek szintézise, amely szintézis – újabb ismeretek, adatok, módszerek felfedezése révén – időről-időre változhat. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a rekonstruált alapnyelv és az egykor ténylegesen beszélt változat között jelentős eltérés lehet. Az alapnyelvi rekonstrukciót ennek ellenére el kell végezni, hogy minél közelebb juthassunk az emberi nyelv mint olyan különböző fejlődési folyamatainak megismeréséhez. Úgy véli, hogy az alapnyelvi rekonstrukció nagyon sok ellentmondást, bizonytalanságot tartalmaz, fel is vet néhányat ezek közül.

1. A szószerkezetekről azt mondja: jelentéshordozó szavak túlnyomó részét két szótagúnak, kisebb részét három szótagúnak rekonstruálják, s ez nem valószínű, mert ilyen felépítés csak mesterséges nyelv esetében fordulhatna elő, az alapnyelv pedig nem mesterséges nyelv volt. A természetes nyelvekben a legkülönbözőbb szószerkezeti formákkal találkozhatunk.

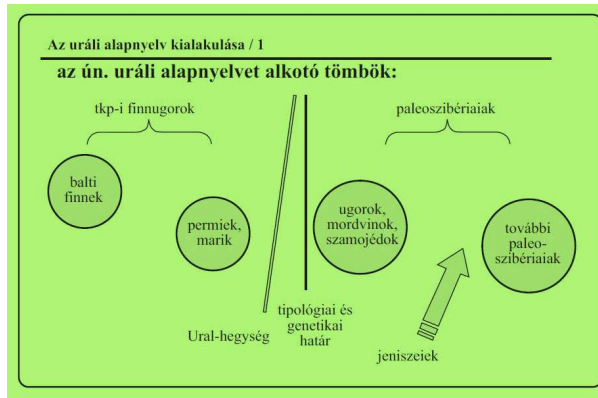
2. A kettős számot rekonstruálták az alapnyelvre, holott az uráli nyelvek jó részében nem található meg. Azokról a nyelvekről, amelyekben nincs meg a kettős szám, azt állítják, ott eltűnt. A duális könnyen leépülő, kivesző jelenség ugyan, de valamilyen nyomot többnyire hagy, ám ennek a jelenségnek a megléte a nyelvek többségére nem igazolható. A nyelvcsalád ágrajzát szem előtt tartva helyteleníti ezt a rekonstrukciót.

3. Kifogásolja a kétféle (alanyi-tárgyas) igeragozás alapnyelvi feltevését is, az előbb említett okokból (a ragozás kettőssége csak az ugor nyelvekben, valamint a mordvinban és a szamojédban van meg).

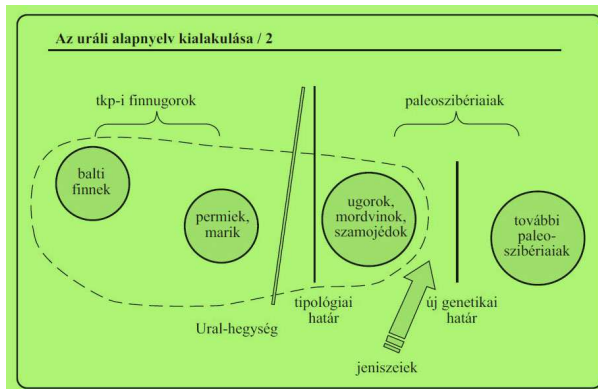
Az alapvető különbség a hagyományos felfogás és Pusztay nézete között abban van, hogy a hagyományos finnugrisztika a nyelvcsaládot egy közös alapnyelvből vezeti le, ő pedig az uráli nyelvcsaládot két finnugor és egy paleoszibériai tömb-

ből származtatja, amelyek között a nyelvi különbségek mind a mai napig elég jelentősek.

Az uráli nyelvcsalád és a magyar nyelv kialakulásáról is másféle képet mutat be, mint a hagyományos. A finnugor és a szamojéd nyelvek alakját vizsgálva, s azt a paleoszibériai nyelvekkel egybevetve arra a következtetésre jutott, hogy azok eredetileg nem lehetnek uráliak/finnugorok, hanem csakis paleoszibériaiak, és ezt feltételezte az ugorokról is. Nézete szerint az ugorok elfinnugorosodott paleoszibériai nép. A finnugor nyelvcsalád kialakulását Pusztay szerint a következő ábrák mutatják:

A valódi finnugorok a balti finnek, permiek, marik ősei, akik a z Uráltól nyugatra éltek; az Uráltól keletre éltek az ugorok, a mordvinok, a szamojédok ősei. Közöttük kapcsolat alakult ki, s ekkor kezdődött el a paleoszibériai népek finnugorrá válása.

(Pusztay 2009)

A hagyományos felfogás a nyelvcsaládot egy közös alapnyelvből vezeti le, Pusztay pedig az uráli nyelvcsaládot két finnugor és egy paleoszibériai tömbből származtatja. Nem a finnugor rokonság elméletét vitatja tehát, hanem a finnugor népek rokoni kapcsolatainak módját, eredetét, a közöttük lévő viszony meghatározását. Nézete szerint az alapnyelv differenciálódásával nemcsak elkülönülés zajlott, hanem egységesülési folyamatok is kialakultak. Pusztay János a mai uráli nyelvek között található ellentmondásokból indul ki, ilyen ellentmondás például a magyar és a mordvin nyelv között az, hogy közöttük viszonylag nagyszámú tipológiai egyezés van, de az egyezések a két nép mai földrajzi elhelyezkedése és az elválás időbeli távolsága miatt nehezen magyarázhatók. Ugyanakkor a magyarnak és mordvinnak van a legkevesebb uráli eredetű szava. Ez az elmélet a finnugor alapnyelv felbomlásánál (a Kr. e. 4–3. évezrednél) korábbi korszak kutatásába kezd, ez a korszak azonban nyelvészetileg nem vizsgálható.

Nagy vitát váltott ki Kalevi Wiiknek *Az európai ember eredte* című munkája, amely 2008-ban a Nap Kiadó gondozásában, Kádár György fordításában jelent meg.

Wiik kezdetben a balti finn népséget és nyelveket, majd a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket, végül pedig egész Európa népeinek nyelvét kutatta. Wiik munkájára az interdiszciplináris megközelítés a jellemző, a nyelvészet, a genetika, az antropológia, régészet és a klímatológia eredményeit is felhasználja. Figyelmet fordít az együttélési elméletekre. Vizsgálódásaiban kiindulópontnak a genetikai és a régészeti eredményeket tekinti.

Azt vallja, hogy a jégkorszak idején három menedék (refugium) alakult ki Európában, ezek a menedékek tették lehetővé a népek túlélését, s innen származnak a mai európai népek és nyelvek.

Az ibériai menedék, melynek nyelve baszk lehetett; az ukrainai, melynek nyelve valószínűleg finnugor; és az indoeurópai nyelvű balkáni.

A 16–18 ezer évvel ezelőtt az ukrainai menedék finnugor nyelvei váltak Európa meghatározó nyelvivé. Egész Észak-Európa északi felén uráli nép élt a Brit-szigetektől Nyugat-Szibériáig, illetve a mai Németország és Lengyelország a déli határáig, s onnan Ukrajnáig.

Majd különböző, meghatározó mértékű népmozgások alakultak ki a klímaváltozások miatt. A finnugorok letelepedett csoportja a helyén maradt, a népesség nagyobb részét kitevő vadászok pedig észak felé húzódtak, amikor a Balkán felől érkező indoeurópai nyelvet beszélő népesség megjelent.

A finnugor és indoeurópai ősnépességek között a kapcsolatot Kalevi Wiik úgy képzei el, hogy a Kr. e. 5. évezred folyamán az indoeurópai népesség behatolt a finnugorok közé. A mai Észak-Németország, Dánia és Dél-Svédország területén a finnugor alapnépesség ennek következtében elvesztette eredeti nyelvét és „indoeurópaizálódott”, nyelvcsere jött létre. A mai Finnország és Észtország partvidékeire érkezett indoeurópai népesség pedig finnugorrá vált, de ősi nyelv-

vének egyes elemei beépültek a balti finn nyelvekbe. Wiik véleménye szerint valaha a finnugorság Európa nyugati felén jelentős területeket foglalt el.

Az ugor nyelvet beszélők csoportja az ukrán menedék legkeletibb ágát képviseli Wiik elmélete alapján. A jégkorszak végén ez a népesség az Urál vidékére és Nyugat-Szibériába költözött, kultúrájuk a dél-uráli kultúra volt, s ebből az időből származnak az urál vidéki barlangfestmények is, állítja. Az Urál mindkét oldalán finnugor nyelvjárást beszéltek, s ebből alakult ki az ugor népesség, illetve nyelv. A magyarok ősei a déli csoportot alkották, lovas pásztor népről van szó, amely a Dél-Urál vidékén és az Uráltól keletre eső füves rónaságon telepedett le, majd nyugatra vándorolva érte el mai területét. Wiik szerint az a tény, hogy a magyar nyelv megőrződött, a következő tényezőkön alapul: a nagy létszám, magas szintű életmód és kultúra (sok lovas, jó fegyver), ez azt is eredményezte, hogy a magyar nyelvet a vándorlás során lingua franca nyelvként használták. Ugyanakkor genetikailag nagyon eltávolodott szibériai nyelvrokonaitól, mivel nagyon sokféle hatás érte. A magyarok genetikai rokonságáról szólva Cavalli-Sforza-Piazza kutatásaira hivatkozik, a nukleáris DNS-vizsgálatok alapján megadja a magyar nép genetikai távolságát más európai népekhez viszonyítva. Felsorolása alapján legközelebbi genetikai rokonaink a lengyelek, oroszok, osztrákok, németek, belga flamandok, svájciak, olaszok, a sorban a 17. nép a finn. Fő szabálynak az mutatkozik, hogy a magyarok rokonsági viszonyai és a földrajzi lakóhelyük között pozitív korreláció van, a közeli rokonok közel lagnak, a távoliak távolabb. A munka körül számos vita alakult ki, az eredmény sok problémát vet föl.

1. A nyelvek kialakulásával foglalkozik, jóval az alapnyelv felbomlása előtti időszakra nyúlik vissza, ez a korszak nyelvészetileg nem vizsgálható, nem tudunk olyan adatot találni, amely valószínűsíteni tudná, hogy milyen nyelvet beszéltek az adott területen.
2. A régészeti és antropológiai adatok nem adnak felvilágosítást a vizsgált kultúrák nyelvéről.

A Kalevi Wiik által összefoglalt nézetrendszer a finnugorok őstörténetéről, esetleges nyugat-európai eredetéről túlnyomórészt spekulatív, tudományos érvekkel nem igazolható.

Mindenki nagy elvárásokkal tekint a humángenetikai kutatásokra, DNS-vizsgálatokra, amelyek segíthetnek majd a tisztánlátásban. Sok és megbízható anyagra van szükség, melyek pillanatnyilag még nem állnak rendelkezésünkre. Maga a mű érdekes, olvasmányos, azt hiszem, hogy hipotézisként kell kezelnünk Wiik nem mondja azt, hogy pontosan így történt a nyelvek kialakulása, ahogy leírta, azt mondja, hogy elképzelésével vállalja a tévedés kockázatát is, bár ő állításainak valószínűségét 80–90%-osnak tartja, s ezzel egyetért Pusztay János magyar finnugrista is.

A tudományos közvélemény megoszlik, vannak, akik elfogadják, sokan nem. A finnugristák többsége ez utóbbi csoporthoz tartozik, de akik új utakat keresnek, azt megtalálják Wiik munkájában.

Társadalmilag leginkább Finnországban fogadják el, a finn társadalom napjainkban fogékony az olyan elképzelésekre, amelyek a finn nép és kultúra nyugathoz tartozását hirdetik, a tudóstársadalom azonban kicsit másként értékeli.

A nyelvrokonság kérdése a tananyagban is megjelenik az oktatás minden szintjén, és így felmerül a kérdés, hogy a kellőképpen alá nem támasztott nézetek, hipotézisek bekerüljenek-e a tananyagba. Oktatásunkban – nagyon helyesen – nagy súlyt helyezünk a finnugor nyelvészet eddigi eredményeinek bemutatására, a nyelvrokonság bizonyítékainak ismertetésére. A felsőfokú oktatásban mégis fontos, sőt egyre fontosabb ezeknek az ismereteknek az átadása, tárgyalása, ismertetése, illetve a tudományosan elfogadott nézetekkel való egybevetése, ütköztetése, bírálata, mert napjainkban egyre több nyelvrokonsággal kapcsolatos írás jelenik meg, nehéz közöttük választani, a helyeset megtalálni. Mint leendő magyartanároknak feladatuk és kötelességük is a hallgatóknak, hogy tisztán lássanak, s ebben kell segítenünk a őket. Meg kell ismertetnünk velük a legújabb vizsgálatokat azoknak kritikájával együtt.

Irodalom

Domokos Péter 1998. *Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. 2. átdolgozott kiadás.* Universitas Kiadó. Budapest.

Honti László 2004. Mítoszok a magyar nyelv eredete körül. *Nyelvtudományi Közlemények* 101: 135–52.

Keresztes László 2003. A magyar nyelv eredetkérdései. *Folia Uralistica Debreceniensia.* 107–27.

Klima László [Tanulmányok] <http://klimala.web.elte.hu/uralostortenet.htm>

Pusztay János 2009. Honnan jöttünk? *Magyar Szemle* 5–6: 96–102.

Pusztay János 2010. A magyar nyelv eredetéről.

www.vasiszemle.t-online.hu/2010/01/pusztay.htm

Wiik, Kalevi 2008. *Az európai népek eredete.* Nap Kiadó. Budapest.